

SHARQ VA G'ARB MUTAFAKKIRLARINING BEGONALASHUVGA OID QARASHLARINING QIYOSIY TAHLILI

*Temirova Nilufar Erkinovna, Guliston davlat universiteti dotsenti,
falsafa fanlari nomzodi*

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE VIEWS OF EASTERN AND WESTERN THINKERS ON ALIENATION

*Temirova Nilufar Erkinovna, Gulistan State University, Associate
Professor, Candidate of Philosophy*

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ВЗГЛЯДОВ ВОСТОЧНЫХ И ЗАПАДНЫХ МЫСЛИТЕЛЕЙ НА ОТЧУЖДЕНИЕ

*Темирова Нилуфар Эркиновна, доцент Гулистанского
государственного университета, кандидат философских наук*

<https://orcid.org/0009-0003-6330-5901>

e-mail:

temirovanilufar545@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada begonalashuv muammosiga oid G'arb va Sharq mutafakkirlarining qarashlari qiyosiy tahlil qilingan. G'arb falsafasida Karl Marks, Emil Durkgeym va Maks Veber kabi mutafakkirlarning begonalashuvga oid g'oyalari, Sharq falsafasida esa Konfutsiy, Lao-szi, Jaloliddin Rumiy va Al-Forobiylarning qarashlari o'rganilgan.

Kalit so'zlar: begonalashuv, Karl Marks, Emil Durkgeym, Maks Veber, Konfutsiy, Lao-szi, Jaloliddin Rumiy, Al-Forobi, qiyosiy tahlil, falsafa, sharq falsafasi, g'arb falsafasi.

Abstract: The article provides a comparative analysis of the views of Western and Eastern thinkers on the problem of alienation. In Western philosophy, the ideas of such thinkers as Karl Marx, Emile Durkheim and Max Weber on alienation are studied, and in Eastern philosophy, the views of Confucius, Lao-tzu, Jalaluddin Rumi and Al-Farabi are studied.

Keywords: Alienation, Karl Marx, Emile Durkheim, Max Weber, Confucius, Lao-tzu, Jalaluddin Rumi, Al-Farabi, comparative analysis, philosophy, Eastern philosophy, Western philosophy.

Аннотация: В статье дается сравнительный анализ взглядов западных и восточных мыслителей на проблему отчуждения. В западной философии изучались идеи отчуждения таких мыслителей, как Карл Маркс, Эмиль Дюркгейм и Макс Вебер, а в восточной философии — взгляды Конфуция, Лао-цзы, Джалалуддина Руми и Аль-Фараби.

Ключевые слова: отчуждение, Карл Маркс, Эмиль Дюркгейм, Макс Вебер, Конфуций, Лао-цзы, Джалалуддин Руми, Аль-Фараби, сравнительный анализ, философия, восточная философия, западная философия.

KIRISH. Begonalashuv muammosi falsafa, sotsiologiya, psixologiya va boshqa gumanitar fanlar uchun muhim ahamiyatga ega bo'lib, u insonning jamiyatdan, mehnat jarayonidan, o'z mohiyatidan

uzoqlashishini anglatadi. Ushbu holatning kelib chiqish sabablari va oqibatlarini turlicha bo'lib, Sharq va G'arb mutafakkirlari bu muammoni o'z qarashlari asosida tahlil qilganlar. Ushbu maqolada

begonalashuvga oid G'arb va Sharq mutafakkirlarining qarashlari qiyosiy tahlil qilinadi.

ASOSIY QISM. G'arb falsafasida begonalashuv muammosiga Karl Marks, Emil Durkgeym va Maks Veber kabi mutafakkirlar katta e'tibor qaratgan. Marks begonalashuvni kapitalistik jamiyatning asosiy xususiyati sifatida talqin etadi. Uning fikricha, kapitalistik ishlab chiqarishda ishchi o'z mehnatidan, mehnat mahsulotidan, hamkasblaridan va o'z insoniy mohiyatidan uzoqlashadi:

1. Mehnatdan begonalashuv: ishchi mehnat natijasini nazorat qila olmaydi, mehnat faqat daromad olish vositasiga aylanadi.

2. Mehnat mahsulotidan begonalashuv: mahsulot ishchi uchun begona bo'lib, kapitalistning mulkiga aylanadi.

3. Hamkasblardan begonalashuv: raqobat munosabatlari hukm suradi, o'zaro yordam o'rniga dushmanlik paydo bo'ladi.

4. Insoniy mohiyatdan begonalashuv: ishchi ijodiy qobiliyatlarini rivojlantira olmaydi va o'z mehnati orqali o'zini anglamaydi¹.

Marks begonalashuvning sabablarini xususiy mulk, mehnat taqsimoti va pul munosabatlarida ko'radi va uni hal qilishning yagona yo'li – kapitalistik tuzumni inqilobiy yo'l bilan o'zgartirish deb hisoblaydi.

Marksning begonalashuv konsepsiyasi uning tarixiy materializm va sinfiy kurash nazariyasi bilan bog'liq. Kapitalizm insonni tabiatidan uzoqlashtiradi, mehnatiga befarq qiladi, ijodiy qobiliyatlarini cheklaydi va shaxsiy rivojlanishiga to'sqinlik qiladi. Marks begonalashuvni inson erkini cheklash va uni jamiyatdan ajratish deb baholaydi. Undan xalos bo'lishning yo'li – kapitalistik tuzumni yo'q qilish.

Durkgeym begonalashuvning bir ko'rinishi sifatida anomiyani ta'riflaydi. Anomiya – bu jamiyatda ijtimoiy me'yorlarning yetishmasligi yoki yo'qolishi. Ijtimoiy o'zgarishlar, iqtisodiy inqirozlar va an'anaviy qadriyatlarning zaiflashishi anomiyaga olib kelishi mumkin. Anomiya holatida insonlar maqsadlarini yo'qotadilar, jamiyatga ishonchlari so'nadi va o'zlarini yolg'iz his qiladilar. Durkgeym anomiyaga qarshi kurashish uchun jamiyatda

ijtimoiy me'yorlarni mustahkamlash va ijtimoiy institutlarni rivojlantirish zarurligini ta'kidlaydi².

Durkgeymning anomiya konsepsiyasi jamiyatning integrativ funksiyasi bilan bog'liq. U jamiyatni alohida qismlardan iborat organizm sifatida tasvirlaydi, anomiya esa organizmning normal faoliyatini buzadi. Anomiya jamiyatdagi me'yorlar va qadriyatlarning zaiflashishi natijasida yuzaga keladi va insonlarning o'z maqsadlarini yo'qotishiga olib keladi. Durkgeym anomiyaga qarshi kurashish uchun ijtimoiy me'yorlarni mustahkamlash zarurligini ta'kidlaydi.

Veber zamonaviy jamiyatning asosiy xususiyati sifatida ratsionallashuvni ko'radi. Ratsionallashuv burokratiyaning rivojlanishiga olib keladi, bu esa insonlarning faoliyatini tartibga soladi va samaradorlikni oshiradi, lekin ularni o'z faoliyatining maqsadlaridan uzoqlashtirishi mumkin. Veber ratsionallashuv va burokratiyaning salbiy oqibatlaridan ogohlantiradi va insonlar o'zlari yaratgan mexanizmlarning qurboniga aylanishlari mumkinligini aytadi. Byurokratiya insonlarning erkini cheklaydi va ularni o'z faoliyatining maqsadlaridan uzoqlashtiradi. Veber bu holatni “qafasga tushish” deb ataydi.

Sharq falsafasida begonalashuv muammosiga G'arbdagidan farqli yondashuv mavjud, unda ko'proq insonning ichki dunyosiga e'tibor qaratiladi.

Konfutsiy (孔子) jamiyatda uyg'unlik va tartibni saqlashga qaratilgan axloqiy ta'limotlarni targ'ib qilgan. Uning fikricha, inson jamiyatning bir qismi sifatida o'zini anglashi va jamiyat manfaatlari uchun xizmat qilishi kerak.

Begonalashuv Konfutsiy ta'limotida jamiyatdagi uyg'unlikning buzilishi sifatida ko'rilishi mumkin. Inson jamiyatdan uzoqlashsa, u o'z o'rnini yo'qotadi va ma'naviy krizisga duch keladi.

Konfutsiy jamiyatda insonparvarlik (仁 – rén), adolat (义 – yì), odob (礼 – lǐ) va donishmandlik (智 – zhì) kabi qadriyatlarni targ'ib qilgan. Ushbu qadriyatlar begonalashuvga qarshi kurash vositasi sifatida xizmat qiladi.

Konfutsiy ta'limotida insonning jamiyatdagi roli, ijtimoiy mas'uliyati va burchlari alohida ahamiyatga ega. Konfutsiyning “Lun Yuy”³

1

[<https://www.marxists.org/uzbek/marx/1844/manuscripts/index.htm>]

² Дюркгейм, Э. Мехнатнинг ижтимоий тақсмоти. (1893).

³ <https://www.kitaplar.club/kitap/konfucyus-lun-yu>

(“Suhbatlar va mulohazalar”) asarida jamiyatda uygʻunlik va tartibni saqlash uchun zarur boʻlgan axloqiy prinsiplar bayon etilgan. Insonparvarlik (仁) tushunchasi, Konfutsiy nazarida, boshqalarga nisbatan hurmat, eʼtibor va gʻamxoʻrlikni anglatadi. Adolat (义) esa jamiyatda haqqoniylik va tenglikni taʼminlashga qaratilgan. Odob (礼) ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi qoidalar va marosimlarni oʻz ichiga oladi. Donishmandlik (智) esa haqiqatni anglash va toʻgʻri qaror qabul qilish qobiliyatidir.

Lao-szi (老子) – Szi Dao taʼlimotiga asoslangan boʻlib, butun borliqning asosi boʻlgan tabiiy yoʻldir. Inson Daoga muvofiq yashashi kerak.

Lao-szining fikricha, begonalashuvning sababi – tabiiy yoʻldan uzoqlashish, sunʼiylik va zoʻravonlikdir. Inson tabiat bilan uygʻunlikda yashasa, u oʻz mohiyatini anglaydi va begonalashuvdan xalos boʻladi.

Lao-szining “Dao De Szin” (“Dao va fazilat kitobi”) asarida Dao (道) – butun borliqning asosi, tabiiy qonuniyat va haqiqat sifatida talqin etiladi. Lao-szi insonni tabiat bilan uygʻunlikda yashashga, oddiy hayot kechirishga va zoʻravonlikdan qochishga chaqiradi. Daodan uzoqlashish, sunʼiylikka intilish va tabiatga qarshi harakat qilish begonalashuvga olib keladi.

Jaloliddin Rumi y ishqni insonning ilohiy mohiyatiga qaytish vositasi sifatida koʻradi. Ishaq orqali inson oʻzini va boshqalarni anglaydi va begonalashuvdan xalos boʻladi.

Rumi y taʼlimotida insonning qalbi – bu ilohiy ishqning manbaidir. Inson oʻz qalbini tozalasa, u ilohiy ishqni his qiladi va butun borliq bilan birlashadi.

Jaloliddin Rumi yning “Masnaviyi maʼnaviy”⁴ asarida ishq insonning maʼnaviy kamoloti va begonalashuvdan xalos boʻlishining asosiy vositasi sifatida talqin etiladi. Rumi y taʼlimotiga koʻra, ishq insonni ilohiy manbaga bogʻlaydi, uning qalbini tozalaydi va oʻzini anglashga yordam beradi. Begonalashuv esa ishqning yetishmasligi, qalbning qorayishi va ilohiy manbadan uzoqlashish oqibatida yuzaga keladi.

Al-Forobiy fozil jamiyat gʻoyasini ilgari surgan, unda insonlar oʻzaro yordamlashib, ezgu

maqsadlarga erishadilar. Begonalashuv bunday jamiyatning ziddidir.

Forobiyning fikricha, fozil jamiyatda adolat, tenglik va oʻzaro hurmat hukm suradi. Insonlar oʻz qobiliyatlarini rivojlantiradilar va jamiyat manfaatlari uchun xizmat qiladilar.

Al-Forobiyning “Fozil odamlar shahri”⁵ asarida fozil jamiyat – insonlar oʻzaro yordamlashib, birgalikda ezgu maqsadlarga erishadigan, adolat va tenglik tamoyillariga asoslangan jamiyatdir. Forobiy begonalashuvni fozil jamiyatning ziddi sifatida koʻradi. Fozil jamiyatda insonlar oʻz qobiliyatlarini rivojlantirib, jamiyat manfaatlari uchun xizmat qiladilar, bu esa ularning jamiyat bilan birlashuviga va begonalashuvdan xalos boʻlishiga olib keladi.

Har ikki tomon mutafakkirlari ham insonning jamiyatdan va oʻzidan uzoqlashishi muammosini tan oladilar. Insonning jamiyatdan va oʻzidan uzoqlashishi muammosi falsafa tarixida qadim zamonlardan beri mavjud boʻlgan. Gʻarb falsafasida Platon va Aristoteldan tortib to Marks va Haydeggergacha boʻlgan koʻplab mutafakkirlar insonning oʻz mohiyatidan uzoqlashishi va jamiyat bilan aloqasining uzilishi muammosiga eʼtibor qaratganlar. Sharq falsafasida ham Konfutsiy, Lao-Szi va Budda kabi mutafakkirlar insonning jamiyatdan uzoqlashishi va ichki dunyosi bilan bogʻlanishining muhimligini taʼkidlaganlar.

Ular begonalashuvning axloqiy, ijtimoiy va ruhiy oqibatlariga eʼtibor qaratadilar. Begonalashuvning axloqiy, ijtimoiy va ruhiy oqibatlari insonning qadr-qimmatini, jamiyatdagi oʻrni va ruhiy salomatligiga taʼsir qiladi. Begonalashuv insonning oʻzligini yoʻqotishiga, jamiyatdan ajralib qolishiga, ruhiy azoblarga va axloqiy qadriyatlarning zaiflashishiga olib kelishi mumkin. Shuning uchun ham Sharq, ham Gʻarb mutafakkirlari begonalashuvning farqli jihatlariga eʼtibor qaratganlar:

1. Gʻarb mutafakkirlari begonalashuvning sabablarini iqtisodiy va ijtimoiy tuzilmalarda koʻrsatadilar (kapitalizm, burokratiya), Sharq mutafakkirlari esa koʻproq axloqiy va maʼnaviy omillarga eʼtibor qaratadilar (tabiiy yoʻldan uzoqlashish, insonparvarlikning yetishmasligi).

Gʻarb mutafakkirlari, xususan, Marks, Durkgeym va Veber begonalashuvni zamonaviy

⁴ <https://www.mesnevihiikmetleri.com/mesnevi-okul/>

⁵ <https://www.islamicmanuscripts.info/wp-content/uploads/2019/03/1830.pdf>

jamiyatning iqtisodiy va ijtimoiy tuzilmalari bilan bog'laydilar. Marks kapitalizmning insonni o'z mehnatidan uzoqlashtirishini, Durkgeym anomiyaning jamiyatdagi me'yorlarning yo'qolishi oqibatida yuzaga kelishini, Veber esa burokratiyaning insonni mexanizmning bir qismiga aylantirishini ta'kidlaganlar. Sharq mutafakkirlari esa ko'proq insonning ichki dunyosiga, uning axloqiy va ma'naviy qadriyatlariga e'tibor qaratadilar. Konfutsiy jamiyatdagi uyg'unlikning buzilishini, Lao-szi tabiiy yo'ldan uzoqlashishni, Rumiylarning yetishmasligini, Forobiy esa fozil jamiyatning yo'qolishini begonalashuvning sabablari sifatida ko'rsatganlar.

2. G'arb mutafakkirlari begonalashuvdan xalos bo'lish yo'llarini jamiyatni o'zgartirishda ko'rsatadilar (inqilob, ijtimoiy islohotlar), Sharq mutafakkirlari esa ko'proq shaxsiy o'zgarishlar va ma'naviy rivojlanishga e'tibor qaratadilar.

G'arb mutafakkirlari begonalashuvdan jamiyatni o'zgartirish orqali xalos bo'lish mumkinligini ta'kidlagan. Marks kapitalistik tuzumni o'zgartirish, Durkgeym ijtimoiy me'yorlarni mustahkamlash, Veber esa ratsionallashuvning salbiy oqibatlarini kamaytirish orqali begonalashuvdan xalos bo'lish mumkinligini aytgan. Sharq mutafakkirlari esa shaxsiy o'zgarishlar va ma'naviy rivojlanish orqali begonalashuvdan xalos bo'lish mumkinligini ta'kidlagan. Konfutsiy axloqiy qadriyatlarni rivojlantirish, Lao-szi tabiat bilan uyg'unlikda yashash, Rumiylarning ishq orqali

o'zlikni anglash orqali begonalashuvdan xalos bo'lish mumkinligini ko'rsatgan.

XULOSA. Begonalashuv muammosi insoniyat uchun doimiy ahamiyatga ega bo'lib, uni hal qilish uchun turli yondashuvlar mavjud. Begonalashuv jarayonini yumshatishga ijtimoiy institutlar yordam bersa, shaxsiy ma'naviy rivojlanish orqali ham begonalashuvdan xalos bo'lish mumkin. Begonalashuv muammosini hal qilish uchun ham ijtimoiy, ham ma'naviy omillarga e'tibor qaratish zarur.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. <https://www.marxists.org/>
2. Durkgeym, E. Mehnatning ijtimoiy taqsimoti. (1893).
3. Veber, M. Protestant axloqi va kapitalizm ruhi. (1905).
4. <https://www.kitaplar.club/>
5. <https://www.felsefeekibi.com/>
6. <https://www.mesnevihiikmetleri.com/>
7. <https://www.islamicmanuscripts.info/>
8. Абдушукурова И.К., Темирова Н.Э. Борьба против торговли людьми в Узбекистане // Молодой ученый. – 2014. – №. 4. – С. 466-468.
9. Temirova N. Begonalashuv tushunchasi talqini uning sabablari va bartaraf etish zarurati // News of the NUUz. – 2024. – T. 1. – №. 1.10. – С. 162-164.

